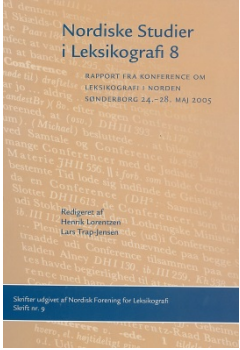

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Ett svenskt dialektlexikon i startgrupparna	
Forfatter:	Karin Hallén och Eva Thelin	
Kilde:	Nordiska Studier i Leksikografi 8, 2006, s. 163-170 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ett svenskt dialektlexikon i startgroparna

A Swedish dialect dictionary ready to start. The project *Swedish Dialect Dictionary* has been in progress at the Institute for Dialectology, Onomastics and Folklore Research in Uppsala since 2003. People interested in dialects constitute the target group and the dictionary will be published in book form. A timescale of ten years and a limit of 1200 pages are some preliminary constraints. The collections of dialect words at the Institute are considered a sufficient basis in spite of a slightly uneven geographical distribution. Selection criteria are discussed, among others, that the dialect words should be drawn from at least ten independent sources or derive from three provinces. Besides the usual items of information on pronunciation, meaning etc., the microstructure of the dictionary entries contains the geographical distribution of the occurrences. The need for increased resources if the project is to be completed within the time stated is emphasised.

1. Inledning

Våren 2003 fick vi i uppdrag av direktören vid Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) att utreda möjligheterna att framställa ett kortfattat dialektlexikon. Målgruppen för detta skulle vara den dialektintresserade allmänheten, däribland gymnasieelever, studenter och personer med intresse för hembygdens kultur och historia, släktforskning etc. Hittills har dessa användare varit hänvisade till Johan Ernst Rietz föräldrade *Svenskt dialekt-lexikon* från 1862-67 i den mån det varit bekant och funnits till hands. Alternativet har varit att ta kontakt med SOFI:s forskningsarkivarier för att under vägledning närma sig materialet i institutets omfattande dialektordssamlingar. – Vad har då hänt sedan uppdraget gavs och var står vi idag?

2. Bakgrund

Det kan vara på sin plats att ge en kort beskrivning av den arbetssituation som rådde då vi fick uppdraget. Under ett antal år hade vi båda arbetat som redaktörer inom det långsiktiga projektet *Ordbok över Sveriges dialekter* (OSD). Syftet med detta projekt var alltsedan starten 1954 att på vetenskaplig grund utarbeta en ordbok över svenska dialekter i Sverige. OSD skulle företrädesvis rikta sig till forskarsamhället och därmed fungera som ett komplement till *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB). Efter en omorganisation av myndigheten SOFI 1998, som innebar att Dialektenheten vid f.d. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala och OSD slogs samman, kom OSD att bli ett av flera projekt inom den då nybildade Dialektavdelningen. En följd av sammanslagningen blev att den kraftigt decimerade personalen kunde ägna allt mindre tid åt redigeringen av OSD.

I det läget aktualiserades förslaget att satsa på ett kortfattat lexikon, som skulle finnas tillgängligt i ett hanterbart format inom rimlig tid. Projektet, med arbetsnam-

net *Svenskt dialektlexikon* (SDL), skulle planeras och utarbetas av oss båda, men på deltid, då vi även hade andra uppgifter att utföra inom avdelningens verksamhetsområden.

3. Omfång, tidsplan och publiceringsform

Redan från början uppmanades vi att försöka beräkna dels omfång, dels den tid det skulle ta att framställa ett lexikon – detta bl.a. med tanke på en projektansökan. De flesta som formulerat en sådan vet hur svårt det är att göra den typen av beräkningar. Likafullt använde vi inledningsvis rätt mycket tid åt att, utifrån det stora antal kortlådor som finns i SOFI:s arkiv, bestämma lexikonets omfång i sidor och lägga upp en tidsplan för genomförandet av projektet. Med förbehållet att det skulle behövas minst en redaktör till och helst ytterligare personal till Dialektavdelningen, föreslog vi preliminärt ett omfång av högst 1 200 sidor och en tidsram av 5-7 år. Efter senare uppgjorda, mera realistiska beräkningar har redigeringstiden förlängts till ca 10 år.

Svenskt ortnamnslexikon (SOL), utgivet av SOFI 2003, ansågs vara ett jämförbart projekt, men även om SOL:s framgång är eftersträvansvärd haltar jämförelsen. Detta projekt hade redan vid start en betydligt större redaktion till sitt förfogande, vilken också innefattade externa redaktörer. Ändå överskreds tidsplanen för SOL med råge.

När det gäller SDL:s omfång finns inga direkt jämförbara paralleller att utgå ifrån. Givetvis har vi studerat Rietz ordbok, den enda egentliga föregångaren. Vi har också gått igenom andra enbandsordböcker som *Nynorskordboka*, *Svensk ordbok* och många andra. Dock vill vi betona att det inte är frågan om att uppdatera en äldre ordbok. SDL ska inte heller vara en ersättare för OSD, utan det är helt och hållet ett eget projekt. Det enda som de båda ordboksprojekten har gemensamt är materialet. I det stadium vi befinner oss nu, skulle vi helst vilja avvakta med att precisera sidantal och tidsplan för det kortfattade lexikonet och i fortsättningen bara använda våra beräkningar som ett slags riktmärken tills vi producerat fler artiklar och bestämt en lämplig layout. Till stöd för vårt projekt har vi en expertgrupp som består av Staffan Fridell, professor i nordiska språk vid Uppsala Universitet och docent Birgit Eaker, förste redaktör vid SAOB. Båda har tidigare varit OSD-redaktörer.

Beträffande publiceringsformen är vår inriktning att lexikonet ska ges ut som bok i ett band. Lexikonets tänkta omfång talar för att det är en lämplig form. Detta hindrar naturligtvis inte att SDL med tiden också kommer att finnas åtkomligt på nätet. Fördelen med en nätversion är ju att den ökar möjligheterna att göra sökningar av olika slag, t.ex. regionala sådana.

4. Utgångsmaterial

Det material SDL kommer att bygga på är i huvudsak detsamma som utgör basen för OSD, nämligen OSD:s samlingar i sedesformat. De består av runt sju miljoner

blad och utgör huvuddelen av ordbokssamlingarna med dialektord vid SOFI i Uppsala. Insamlandet av dem påbörjades redan 1954 och har fortgått ända fram till nu. Parallellt med detta arbete har samlingarna hopsorterats med målet att uppnå en enda serie från *a* till *ö*. Dit har vi ännu inte kommit och i dagsläget fördelar sig materialet på åtta serier, det s.k. huvudregistret och sju underserier. Huvudregistret innehåller material i större eller mindre utsträckning från alla landskap, medan underserierna omfattar samlingar från ett eller några få landskap vardera. All sortering sker från underserierna in i huvudregistret, där ungefär hälften av samlingarna nu återfinns.

Materialets fördelning på landskap är inte helt jämn och det skulle också vara omöjligt att uppnå en fullständig jämlikhet. I vissa socknar och landsändar har folk helt enkelt varit mycket aktivare när det gäller att uppteckna och ge ut ordlistor än i andra och detta avspeglas i samlingarna. OSD:s arkivarier har emellertid kontinuerligt ägnat extra tid åt excerpering från missgynnade delar av landet och därigenom uppnått en tillräckligt god nivå för alla landskap, så att en ordbok ska kunna baseras på materialet. Vid redigeringen av SDL kommer även ett antal andra källor att ingå i utgångsmaterialet, såsom vissa tryckta ordböcker och annat arkivmaterial, i syfte att förbättra den geografiska fördelningen ytterligare.

Som ett alternativ till att sortera ihop samlingarna, har vi diskuterat att digitalisera dem för lagring i en databas. Sökmöjligheterna skulle därmed kraftigt utökas, inte minst vad gäller ord ingående i exempel, och samlingarna kunde göras tillgängliga för var och en på nätet. Men att skapa en databas skulle kräva en avsevärd insats i arbete och tid. Materialets storlek är en sak i sig, en annan att samlingarna till stor del utgörs av kopior av andra samlingar, där texten vanligen är handskriven och ibland kontrasterar dåligt mot bakgrunden. Uttalsuppgifterna anges med en särskild ljudskrift för svenska dialekter, det s.k. landsmålsalfabetet, eller med olika mer eller mindre individuellt utformade ljudskrifter. Sammantaget medför detta att en manuell inskrivning skulle krävas för att göra olika uppgifter sökbara. Vår bedömning i det här läget är därför att det inte är möjligt att skapa en databas innan SDL påbörjas, utan vi ser det som ett helt eget projekt att överväga längre fram.

5. Urvalskriterier

Den första verkliga stötestenen i planeringsarbetet med SDL har varit hur urvalet av lemmarna ska göras. Ett strängt urval är nödvändigt, med tanke på utgångsmaterialets storlek. Vilka kriterier ska vi då utgå ifrån?

Av vår referensgrupp har vi fått rådet att basera urvalet på hur många gånger ett visst ord är belagt i samlingarna, framför allt för att själva valprocessen inte ska ta alltför lång tid. Bara ord som omfattas av minst tio belägg ur oberoende källor alternativt är belagda från minst tre landskap bör tas med. En sådan regel anser vi kan fungera som en utgångspunkt, men att den måste modifieras en del. Som nämnts

ovan varierar beläggstätheten över landet och särskilt hög är den i södra Sverige. Ett urval baserat på en strikt räkning av belägg skulle leda till att dessa landskap finge oproportionerligt stort utrymme i SDL. Regeln behöver därför viktas något, så att ord från sämre belagda landskap behandlas något mer generöst än ord från välbelagda delar av landet. Vi anser dessutom att man bör kunna tänja på en sådan regel, för att ge utrymme åt ord som kan vara av särskilt intresse för läsekretsen. Det kan gälla ord som finns även i fornvästnordiska eller i andra dialekter i Norden, växt- och djurnamn m.fl.

En annan aspekt i diskussionen om urvalskriterier är hur man ska förhålla sig till de ord som används i både dialekter och standardspråk. Det rör sig dels om arvord, dels om lånord från standardsvenskan som integrerats i dialekterna. Dessa dialektord kan dela alla betydelse med dagens svenska eller delvis skilja sig ifrån den genom att ha etablerat nya eller bibehållit gamla, i nutida svenska utdöda eller ovanliga, betydelse. Om utgångspunkten vore att SDL ska presentera det centrala och etablerade ordförrådet i dialekterna, skulle både särdialektala och med standardspråket gemensamma ord komma i fråga. Men av utrymmes- och tidsskäl kanske det ändå fordras att vi koncentrerar oss på bara särdialektala ord och betydelse i lexikonet. Det är ju dessa som användarna oftast kommer att ha anledning att slå upp. De ord som dialekterna delar med standardspråket utgör dessutom en förhållandevis stor andel av ordförrådet och överstiger i samlingarna inte sällan kriteriet på tio belägg alternativt tre landskap med bred marginal. De skulle alltså komma att kräva en god del av utrymmet i SDL. Vid en uteslutning av denna ordkategori skulle urvalsmetoden beskrivas i förordet och läsaren hänvisas till SOFI för upplysningar om ord som saknas i lexikonet.

En nackdel med denna typ av urval är att en felaktig uppfattning om att dialekterna bara består av en samling ”märkliga ord” kan vidmakthållas. Även om en förklaring till urvalet ges i förordet, är det troligen inte många användare som hittar dit, utan det dialektala ordförrådets sammansättning kommer att bedömas utifrån vad som faktiskt tas upp i lemmalistan. Ett alternativ till uteslutning kunde därför vara att behandla vissa av de med standardspråket gemensamma orden i mycket summariska artiklar där en explicit hänvisning till förordet ges. Denna variant kunde möjligen kombineras med ett högre krav på antal belägg och spridning över landskap än för de särdialektala orden. Det återstår dock att se om detta är lösningar som alls är möjliga med tanke på det begränsade utrymmet.

Ifall en redaktör är osäker på om ett visst ord finns i dagens standardsvenska, avgörs detta genom att *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) konsulteras. Ord som i den är markerade som provinsiala eller dialektala kommer att tas upp i SDL, eftersom en användare av NEO torde uppfatta dessa ord som möjliga att slå upp i SDL. Även en del andra ord som finns med i NEO kan komma att behandlas av oss, om vi tror att läsekretsen anser dem vara typiska dialektord, framför allt p.g.a. starkt

avvikande uttal. *Fäbus* som i dialekterna uttalas *ffjös*, *feus*, *fäx* m.m. är ett exempel på ett sådant ord.

6. Redigering

Redan på ett tidigt stadium påbörjade vi en provredigering. För att underlätta materialsituationen gjorde vi en del omflyttningar i samlingarna. Dessa har sedan lång tid varit placerade serie för serie från *a* till *ö*. Numera är de i stället uppställda bokstav för bokstav, vilket har förenklat proceduren att sammanställa allt material för ett visst ord. Vi bestämde oss också för att använda materialet till bokstaven *e* för en pilotstudie. Arbetet fördelades så att Eva arbetar med partiet *e* fram till *ek*, Karin skriver ett parti från och med *ek*. Efter åren som OSD-redaktörer kunde vi i början märka hur påverkade vi var av principer och skrivsätt som gällde för OSD. I arbetet med SDL prövar vi andra vägar. Ett parti har skickats för bedömning till vår expertgrupp, som tyckte att urvalet var alltför generöst och att artiklarna kunde kortas ned betydligt. Vi har tagit hänsyn till dessa synpunkter. Urvalskriterierna har stramats upp och en hel del tid ägnats åt att laborera med artiklarnas mikrostruktur.

Vi har också påbörjat en redigeringshandbok där principer och regler tas upp i detalj. Arbetet med den fortsätts parallellt med redigeringen. När principerna för redigering är fastlagda, avser vi att beräkna den totala tidsmängden som skulle krävas för att färdigställa SDL. Vi tänker då utgå från hur lång tid det tar att redigera t.ex. tio lådor och räkna om det till hela materialet med tillägg för efterarbete, marginaler för oförutsedda händelser osv. Hur många år det sedan kommer att röra sig om, avgörs av hur många personer det finns att fördela denna totala tidsmängd på. Inriktningen är att lexikonet ska vara klart för publicering inom en 10-årsperiod.

ed n. o. **ede** n. (ed: eï(d) o.d. JILpINb, er, air Nb; ede: ai'dje Vb, e'eid JI, e'er Nb)

1 av vatten (el. myrmark) på båda sidor omgiven landremsa, landtunga, udde e.d., ofta använd som gångställe för att dra el. bära båt från vatten till vatten SmBoDsiÖg, Sveal, Norrt. **2** landsträcka utmed älv förbi forsar (där man måste färdas till fots) ÅmLpINb.

efterfärd f. **1** efterbörd (hos kreatur) ÖIVgÖg, Sveal, Gst. **2** spår, lämningar VmGst. *Ja såg ätterfärd där räven ha tej (tagit) höna* Vm. **3** fast föda som äts vanl. efter soppa e.d. SmVg. **4** efterrätt, dessert HaVg. **5** den senare flyttningen till el. från fäbodarna HslHrj.

Figur 1. *Två preliminära artiklar från SDL-redigeringen*

7. Mikrostruktur

Varje artikel i SDL inleds av ett eller flera lemman i fetstil. Lemmana står i normaliserad form, vilket för de särdialektala ordens del innebär att de återges som de skulle ha sett ut i standardsvenska. Efter ordklass- eller genusangivelse följer ofta uttalsuppgifter placerade inom vinkelparentes. För uttalsnotationen används det vanliga alfabetet, kompletterat med ett mindre antal tecken hämtade ur landsmålsalfabetet. Samtliga tecken finns tillgängliga i den specialfont manuset skrivs med.

Vi har diskuterat uttalsparentesens utformning en hel del. I de tryckta OSD-häftena beskrivs uttalet mycket utförligt genom att ett stort antal varianter presenteras på ett starkt komprimerat sätt. Denna del av artiklarna har därför, generellt sett, varit den per rad mest tidskrävande att skriva. I SDL vill vi ha en parentes som är mer användarvänlig för den målgrupp vi vänder oss till, vilket kan innebära att antalet helt utskrivna former bör ökas och parentesen göras kortare – två åtgärder som tycks svåra att förena i praktiken. Ett sätt att minska antalet uttalsvarianter i SDL är att slå samman närliggande former och använda formuleringar som ”o.d.” oftare. Ett annat är att lemmanära uttal kan behandlas mera summariskt eller helt uteslutas. Det innebär att uttalsparentesen då lämnas därhän för de ord vars uttalsvarianter alltid ligger nära lemmat.

Ett stort antal hänvisningar blir nödvändiga att ange för att leda användaren till rätt ord. Den som söker efter ett dialektord har ofta bara hört det sägas och uttalet kan ibland ligga långt ifrån den normaliserade uppslagsform där ordet återfinns.

Geografisk utbredning ges framför allt för uttalsvarianter, betydelser och exempel, med angivelsen placerad direkt efter den uppgift den är adresserad till. Utbredningsangivelserna kan vara tämligen utrymmeskrävande, men vi anser att de inte kan avvaras när det är regionala varieteter som beskrivs. Landskap är den minsta enhet som anförs och det görs i form av förkortningar av landskapsnamnen, t.ex. Sk för Skåne och Dal för Dalarna. Landskapen anges alltid i en fast ordningsföljd från söder till norr. När en uppgift har större utbredning över landet, används också angivelser som ”Göta[and]”, ”Svea[and]” och ”Norra[and]”, ”täml. allm.” och ”allm.”. Till skillnad från OSD kommer beteckningarna Göta osv. att tas i bruk, även om det saknas belägg från ett mindre antal landskap i de aktuella områdena. Vid dessa större områden, men inte vid landskap, kan väderstreck (n, s, ö, v) sättas ut och längre uppräkningsdelar delas upp med kommatecken för att öka tydligheten. Vi har diskuterat om vissa ord kunde förses med utbredningskartor som illustrerar ordens polysemi eller uttal, men också detta är en fråga om utrymme.

Uttalsparentesen följs av betydelsebeskrivningen. För momentens ordningsföljd tillämpas den historiska principen, där den äldsta betydelsen placeras först och den yngsta sist. Denna princip kan dock frångås, om en annan ordning tycks vara mer givande för användaren. Betydelser som är svagt belagda eller av mer tillfällig karaktär förbigås. För att beskriva betydelserna används i första hand standardsvenska-

ska ekvivalenter. Men i och med att den begreppsvärld – i synnerhet den konkreta – som beskrivs i dialekterna i många stycken är föråldrad, kan vissa ekvivalenter i standardsvenskan te sig alltför ålderdomliga eller fackspråkliga för vår målgrupp. För att avgöra vilka ekvivalenter som kan anses möjliga att anföra, torde även i detta fall t.ex. NEO kunna fungera som rättesnöre. Alla ord som upptas i den, bör utan ytterligare förklaring kunna användas i SDL. I övriga fall får redaktören ta ställning till huruvida ett visst ord är möjligt att använda som enda betydelseuppgift eller måste ersättas av eller kompletteras med en förklaring.

Momenten avslutas med exempel – i de fall det finns lämpliga att anföra – vilka illustrerar ordets användning. De återges med ljudskrift, dock inte lika detaljerat som i uttalsparentesen, och översätts vid behov. De exempel vi anför är autentiska i så måtto att vi som redaktörer endast återger vad som uppges i källorna. Sedan är det en annan sak om det i varje fall rör sig om autentiskt talspråk, i den meningen att någon verkligen fällt yttrandet på just detta sätt i den aktuella socknen. Den vanliga har väl varit att det är upptecknaren som ansett att så här kan eller kunde man säga och skrivit ned detta. Ibland är emellertid våra belägg excerpter ur utskrifter av fonogram eller ur uppteckningar där ord och meningar antecknats under tiden som en meddelare talat.

8. Dialektavdelningen idag

En stor förändring sedan vi startade arbetet med SDL är att Dialektavdelningen från och med januari i år (2005) har en ny forskningschef, Margareta Svahn, som vill driva SDL som ett huvudprojekt i vilket avdelningens personal, för närvarande fyra personer, deltar på olika sätt och olika mycket.

En gång i månaden har vi lexikondag då vi diskuterar principer, problem el. likn. som har med SDL att göra. Som ett moment under våra lexikodagar ingår också ett par timmars samordning. För att alla ska bli hemmastadda i samlingarna har vi undervisat våra ”nykomlingar” i samordningens principer. Tillsammans gör vi vad vi kan för att arbeta oss fram i OSD:s samlingar med målet *en serie* i sikte.

9. Planer för framtiden

Det ingår i våra planer för framtiden att utforma en projektansökan. Som nämnts är det helt nödvändigt att knyta fler personer till Dialektavdelningen om SDL ska kunna genomföras inom rimlig tid. I en ansökan måste vi givetvis ge en tydlig beskrivning av hur vi tänkt oss att dialektlexikonet ska se ut och hur arbetet med det ska fungera. Övergripande frågor, som vi bör ha svaren på när den tiden kommer har vi redogjort för ovan och några svar har vi också kunnat leverera. I kort sammanfattning är frågorna och svaren så långt följande: Vilken är målgruppen för SDL? Lexikonet riktar sig till den dialektintresserade allmänheten. – I vilken form ska SDL publiceras? Lexikonet ska ges ut som bok, men det kan bli aktuellt med en

nätversion också. – Vilket omfång ska lexikonet ha och vilken tidsplan räknar vi med? Något entydigt svar på dessa båda frågor har vi inte kommit fram till ännu, men tills vidare tänker vi oss ett omfång av högst 1 200 sidor och vi räknar med att SDL ska finnas färdigt inom 10 år, under förutsättning att vi får en rejäl resursförstärkning. – Den allra svåraste frågan är, och det har vi också poängterat, hur ska urvalet göras? Den frågan är vi naturligtvis inte färdiga med än, men vi har börjat och tänker fortsätta att arbeta med en modifierad form av den tidigare nämnda tiobeläggsmodellen. – Till sist: hur löser vi frågan om artiklarnas mikrostruktur? Här närmar vi oss ett svar, vilket framgår av de exempel som visats ovan. Vi är helt medvetna om att mycket arbete återstår, men det är med större tillförsikt vi blickar framåt i år, än som var fallet våren för två år sedan.

Litteratur

- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra böcker AB 1995.
- Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. Oslo 1991.
- Rietz, Johan Ernst: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket. 1-2*. Malmö, Köpenhamn, Leipzig & London. [1862-]1867. Register och rättelser av Erik Abrahamson. 1955. Uppsala & København. (Kgl. Gustav Adolfs Akad.).
- OSD = *Ordbok över Sveriges dialekter*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utg. av Svenska Akademien. 1-. 1898-. Lund.
- SDL = *Svenskt dialektlexikon*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala 2003.
- Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Tredje rev. uppl. Norstedts. Stockholm 1999.